

Катарина РАШИЋ МИХАЈЛОВИЋ*

**ИЗБОРИ ЗА НАРОДНУ СКУПШТИНУ КРАЉЕВИНЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ, ОДРЖАНИ 5. МАЈА 1935. ГОДИНЕ****

У раду се анализирају политичке прилике у Краљевини Југославији које су претходиле изборима за Народну скупштину који су одржани 5. маја 1935. године, као и резултати тих избора. На основу доступних историјских извора, аутор даје егзактне податке о резултатима избора и анализира шири контекст у коме су делуовале политичке странке. На основу спроведеног истраживања, аутор закључује да вођство удружене опозиције у Краљевини Југославији, демократско без сумње, није схватило свој задатак и улогу у изградњи демократије.

Кључне речи: Краљевина Југославија – Народна скупштина – Избори – 1935. година – Удружена опозиција – Демократија.

1. УВОД

Избори који су у Краљевини Југославији спроведени 5. маја 1935. године били су веома значајан и индикативан догађај у историји наших народа. У њима су дошли до изражаја политичко буђење и изузетна

* Дипломирани историчар у пензији, Србија, katarina.rasic.mihajlovic@gmail.com.

** Истражено и сачињено 1961. године у Институту за изучавање радничког покрета у Београду, Трг Маркса и Енгелса. Сада се први пут објављује.

храброст у исказивању високог степена људског достојанства укупног потенцијала бирача који су настојали да се изборе за позитивне друштвене промене. Огроман број бирача тада се, и поред јавног начина гласања, дајући свој глас земаљској кандидатској листи удружене опозиције, фактички изјаснио против владајућег политичког режима, мада они којима су дати гласови нису знали шта да раде са освојеним мандатима.

О значају тог политичког догађаја, и за Југославију и за земље Југоисточне Европе (V. Z. 1935), писали су многи листови тог времена. На пример, *Imanite* 11. маја 1935. године, у чланку под насловом „Упркос терора опозиција је добила близу милион гласова“, објављује: „Потпуни резултати избора потврђују велики успех опозиције. И поред свих средстава угњетавања српске владе, опозиција је успела да добије 983.248 гласова. Влада је изгубила битку у Хрватској и Далмацији. Овај успех није лично успех г. Мачека. Гласање за опозицију доказује да је велики део југословенског народа решен да разбије војну диктатуру. Избори од 5. маја прворазредног су значаја јер доказују да обруч терора постепено попушта и народ устаје и протестује против угњетавања. Југословенски фашизам је претрпео потпуни пораз на привредном пољу. У исто време југословенски избори су и пораз фашизма у Југославији. Овакав догађај имаће озбиљних последица у балканским земљама, он ће дати подстрека радницима и угњетеним народима Балкана у њиховој борби за ослобођење.“¹

Elefreton Vima, од 16. маја исте године, објавила је допис из Беча у коме пише: „Резултати југословенских избора, када су овде били познати, појачали су оптимизам извесних балканских кругова односно еволуције ситуације у Југоисточној Европи и ставили су на дневни ред проблеме за које се сматрало да су решени. Један од тих проблема је судбина диктаторског режима у Југославији. Диктатура од 1929. године сахрањена је морално, јер није успела да добије потпуно поверење југословенских народа. Сахрањена је неодобравањем великог дела југословенских гласача које се испољило на изборима од 5. маја, упркос немогућности манифестовања слободне воље народа. Упркос свих мера које је влада предузела, 983.390 бирача имало је довољно моралне храбрости да осуди режим и каже да они остају верни својим политичким идеалима, а које је диктатура хтела да уништи. Морална вредност тих гласова је одиста без преседана у изборним анализима. Закључак тих

¹ Архив Државног секретаријата иностраних послова, Одељење за штампу, А-200.

избора је врло јасан. Југословенски народ, у својој великој већини, изјаснио се против диктаторског режима и он би га својим гласовима и оборио да су слободе, које је г. Јевтић дао, биле мало веће или да је одобрено тајно гласање. Петогодишњи напори за консолидовање тога поретка остали су неуспешни.“²

Imanite од 22. јуна 1935. године констатује: „Данас се у Југославији води борба између народних снага и властодржаца који желе да одрже апсолутизам.“³

Popiler од 15. маја исте године у чланку „После избора у Југославији“ пише: „Избори су доказали да је земља са опозицијом. Да би се она уништила потребно би било, у најмању руку, уклонити половину југословенског народа. Овакав један поступак изгледа чак и београдским диктаторима смео. Пошто је немогуће потпуно уништити опозицију, једино остаје да се дође са њом до компромиса. После избора од 5. маја овај компромис је постао веома тежак за остварење и не изгледа ни у ком случају да је г. Јевтић дорастао да га оствари. Ми се питамо који ће београдски властодржац моћи на себе да узме такав један задатак од којег зависи будућност Југославије.“⁴

Popiler од 22. јуна 1935. године објавио је коментар А. Леруа: „Избори од 5. маја, који су требало да консолидују систем који је произашао из државног удара од 6. јануара 1929. године, нанели су му, напротив, смртни удар. Београдска бирократија покушала је да се спасе поопштравајући терор како над широким слојевима тако и над интелектуалном елитом.“⁵

Ob од 21. јуна исте године у чланку Л. Терноара закључује да је диктатура у Југославији увек реметила стабилност Балкана и да ће влада која ће доћи после г. Јевтића требати да спроведе ликвидацију старог режима. На изборима од 5. маја велике масе народа манифестовале су своје нестрпљење, упркос терора. Манифестовале су своју вољу за попуштањем режимских стега.

Лист *Slovak*, из Братиславе, 8. јуна 1935. године, у допису из Београда пише: „Догодило се оно што је свако очекивао. Јевтићев изборни терор донео је плод, који братској држави Југославији свакако неће бити од користи. Државничка неспособност Јевтића и његовог блока, који су

² *Ibid.*, A-194.

³ *Ibid.*, A-195.

⁴ *Ibid.*, A-192.

⁵ *Ibid.*, A-192, A-194.

само ради тога да би остали на власти, поставили партијске интересе изнад државних, скренула је сада пажњу већ и дипломатског света на оно што се догађа у Југославији. Опозиција у Југославији не састоји се само од Хрвата, него и од Срба у Србији, дакле, од најконзервативније српске групе.“

Реалну политичку процену времена у коме су се ови избори спроводили дао је и вођа Земљорадничке странке Јован Јовановић сараднику румунског листа *Adeverul*:

„Широки слојеви су се пролетаризовали. За сада се ради о пацифистичкој револуцији која треба да се манифестује у изборним резултатима. Ако масама буде омогућено да се изјасне, може ова легална револуција да пређе у нелегалну.“⁶

2. ИЗБОРИ ЗА НАРОДНУ СКУПШТИНУ

А ево и самог тока избора. У Југославији, после убиства краља Александра Карађорђевића 9. новембра 1934. године од тада најреакционарнијих снага у свету и у нас, свеprisутан захтев је био: слобода, демократија. Званична државна Југословенска национална странка изгубила је већи значај у јавном животу, а режим је био приморан да уступа пред активирањем вођа буржоаских странака, које су биле забрањене увођењем шестојануарског режима.

Влада Богољуба Јевтића, коју су краљевски намесници поставили 20. децембра 1934. године, настојала је да се представи као влада компромиса и помирљивости. У њеном саставу нашле су се и личности из редова ванпарламентарне и националноспоразумашке опозиције. Она је, ускоро по формирању, желела да распише нове парламентарне изборе да би потврдила своју политику добијањем народног поверења. У својој Декларацији, коју је 3. јануара 1935. године на III редовном састанку Народне скупштине прочитао председник Министарског савета, влада је нагласила да жели да прихвати сарадњу свих оних који буду „истим духом вођени“, без обзира на то на којој су се страни налазили у ранијој политичкој прошлости. Декларацијом је обећавала да ће се бановине боље организовати као управне и самоуправне јединице, да ће се економско-финансијским питањима, а посебно пољопривреди, посветити пажња и да ће се настојати да се пореско оптерећење доведе

⁶ *Ibid.*, A-200.

у сразмеру са пореско-платежним могућностима грађана.⁷ Тако је влада, расписивањем парламентарних избора 6. фебруара 1935. године и распуштањем Народне скупштине изабране 8. новембра 1931. године, желела да означи крај једног и почетак новог, отворенијег политичког периода.

Принц Павле Карађорђевић, прва личност Намесништва, изјавио је поводом расписаних избора: „Ако народ буде имао само стрпљења и причека до 5. маја, ја сам уверен да ће имати сви подједнаку прилику да учествују у предстојећим посланичким изборима. Управљање земљом не зависи више од воље и каприса двојице или тројице људи. У једној земљи која је састављена од толико разнородних елемената као што је Југославија морамо имати подједнако право у вођењу државних послова ако се жели да земља остане сложна и уједињена. То је разлог због којег је Намесништво санкционисало изборе за мај. Ја сам уверен да ће Хрвати и Словенци увидети мудру потребу о томе да остану уједињени са Србима радије него да покушају да се одвоје и прихвате неку туђинску власт. Изнад свега ја се надам да ће они увидети да је бесмислено пролевати крв и употребљавати оружје у циљу остварења својих тежњи.“⁸

Депутација грађана престонице, коју је предводио председник београдске општине Влада Илић са градским већницима, предложила је, 13. фебруара, председнику Министарског савета Богољубу Јевтићу да буде носилац владине земаљске кандидатске листе.⁹ Од тада су Б. Јевтићу долазили да се представе будући посланички кандидати, а бивши су се враћали у своје срезове ради изборне агитације.

Изборним прогласом, који је влада 25. фебруара коначно утврдила, а министар пољопривреде др Драгутин Јанковић 26. фебруара прочитао у радијском обраћању, Влада је позвала југословенски народ да одлучно и јасно каже своју реч о будућности Југославије и напретку целе нације. У Прогласу је даље стајало да Краљевина Југославија представља остварени југословенски национални идеал, да су народно јединство и државна целина неприкосновена начела унутардржавног живота, а да свако организовање јавног живота на племенској, покрајинској или

⁷ Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије, књ. 1, Београд 1935, 90.

⁸ Државни архив СФРЈ, Фонд М. Стојадиновића. Изјава принца Павла дата 21. фебруара 1935. г. америчком представнику *Associated Press*-а, г. *James Mills*-у, *San Baltimore*.

⁹ Политика, 14. фебруар 1935, 1.

верској основи представља опасност по земљу, пошто бивше политичке партије, растројене и покрајински раздвојене, не могу обезбедити здрав и конструктиван јавни живот. Наглашено је, такође, да су носиоци листе Б. Јевтић и кандидати на његовој листи одлучни противници сепаратистичких и превратничких тежњи.

Влада је, у борби за бираче, обећавала да ће смањити земљарину за 20%, порезе, таксе, железничке тарифе, концентрацију великих државних и полудржавних новчаних установа, што би требало да доведе до боље поделе кредита и јачег оптицаја капитала, да ће смањити каматне стопе државних и приватних банака, одгодити плаћања и смањити камате за земљорадничке дугове. Влада је обећала и једну милијарду динара кредита за јавне радове.¹⁰

Неки листови, као *Југословенски глас Сплита*, ангажовали су се за успешну акцију Б. Јевтића, истичући пароле, као што су: „Ко хоће да служи Југославији, тај ће гласати за листу г. Богољуба Јевтића!“¹¹

Потврда да је народ мало веровао таквим владиним обећањима може се наћи у многим извештајима среских начелника предизборног времена.¹²

Ускоро по објављивању владиног изборног прогласа, Велимир Поповић, министар унутрашњих послова, изјавио је да влада неће забранити ма коју листу која би била у складу са прописима изборног закона.

А за те изборе је важио Закон о избору народних посланика за Народну скупштину, донет 10. септембра 1931. године, допуњен и измењен 26. септембра те године Законом о изменама и допунама Закона о избору народних посланика за Народну скупштину од 10. септембра 1931. године¹³ и Законом о изменама и допунама Закона о избору народних посланика за Народну скупштину од 10. септембра 1931. године и изменама и допунама од 26. септембра, донетог 24. марта 1935.

¹⁰ *Политика*, 27. фебруар 1935, 1.

¹¹ *Југословенски глас Сплита*, год. I, 21. април 1935.

¹² Архив за историју радничког покрета СР Хрватске, Загреб, Тромјесечни извештај Среског начелства у Рабу, 5. мај 1935.

¹³ *Службене новине Краљевине Југославије* 224, Београд 27. септембар 1931.

године,¹⁴ и на основу Закона о бирачким списковима од 6. септембра 1931. године,¹⁵ који је допуњен Законом о изменама Закона о бирачким списковима од 20. јула 1934. године.¹⁶

Тим изборним законом уведено је јавно гласање, које је, по правилу, завођено као недемократска мера. У јавном гласању садржан је елемент принуде и контроле изборног опредељења грађана (Ђорђевић 1962, 283–285).

По измењеном изборном закону, земаљску кандидатску листу требало је да предложи најмање 30 предлагача (правних бирача) из сваког административног среза од половине укупног броја срезова у земљи, под условом да се ти срезови распростиру на територији бар две трећине бановина. Уз земаљску кандидатску листу предлагачи би морали подносити суду писмену изјаву носиоца листе, сваког среског кандидата и његовог заменика, која је гласила: „Потписани /.../ изјављујем да пристајем на ову кандидацију и обавезујем се да ћу у своме политичком раду чувати државну целину и радити за народно јединство и да нећу приступати верским, племенским и регионалним партијско-политичким удружењима.“¹⁷ Срески кандидати су се могли кандидовати у највише три изборне јединице, под условом да су били везани за једну земаљску кандидатску листу. Земаљска кандидатска листа морала је бити потврђена од Касационог суда у Београду најкасније 15 дана пре избора, односно све земаљске кандидатске листе у петوماјским изборима морале су бити предате Касационом суду у Београду до 19. априла.

Укупна изборна активност, тако, могла се поделити на два дела – на период до 19. априла и на период од 19. априла, то јест од потврђивања земаљских кандидатских листа па до самих избора. У другом периоду појачана је активност политичких група које су добиле законско право да изађу на изборе, а бирачи су се тада коначно могли одлучити за коју ће листу гласати.

¹⁴ *Ibid.*, 85 – XXVI, 15. април 1933.

¹⁵ *Ibid.*, 207 – LXVI, 9. септембар 1931.

¹⁶ *Ibid.*, 169 – XVIII, 25. јул 1934.

¹⁷ Закон о избору народних посланика за Народну скупштину са изменама и допунама од 26. септембра 1931. године и 24. марта 1933. и Закон о бирачким списковима са изменама од 20. јула 1934, Београд 1935, 12, 13.

У току изборне кампање многи друштвени и политички субјекти износили су своје ставове о учествовању или неучествовању у изборима, а они који су одлучили да у изборима учествују интензивно су се припремали.

Председништво Главног одбора Југословенске националне странке (ЈНС), на састанку одржаном у Београду од 10. до 15. фебруара 1935. године, разматрајући политичку ситуацију у земљи, изнело је и свој став о изборима и закључило „да је, после ступања на власт владе од 21. децембра 1934. године, ЈНС у свом раду и држању показала једну уздржљивост која се је наопако оцењивала као пасивност, али је била, уствари, диктирана од осећаја патриотске дужности и жеље да Странка не омета новој влади у тешкој ситуацији спровођења једне консеквентне и националне државне политике. Из истог патриотског осећаја који интерес државе сматра за највиши закон, ЈНС је одустала да самостално наступи на изборима 5. маја, јер је знала да би подвојеност националних снага сигурно довела до изборног резултата који би могао да баца државу у политички хаос. Није кривица ЈНС ако су те њезине жртве остале узалудне. Није било у њезиној моћи да спречи системско разбијање националних редова и тиме једно кобно слабљење консолидационих снага у народу. Није ЈНС одговорна да је најзад могло доћи до обнове старог партијског племенског живота, до реакције која прети да упропасти историјско дело политике краља Александра.“¹⁸ Тада је Главни одбор Југословенске националне странке одобрио својим члановима да се могу кандидовати на листи која није „противничка партијска“ и која би им највише пружила гаранција да стоји на политици бескомпромисног државног и народног јединства.¹⁹

Један део чланова ЈНС није се покорио одлуци Главног одбора и изашао је са самосталном земаљском кандидатском листом, чији је носилац био Божидар Максимовић.²⁰ Неке месне и среске организације ЈНС испољиле су знаке осипања пред изборе, али се ипак њен већи део изјаснио да ће гласати за листу Б. Јевтића.

Своју активност су пред изборе појачале и антикомунистичке организације: „Борбаши“, „Збор“, „Патриотски омладински фронт“. Њихове вође су истицале себе као највеће непријатеље корупције. Светислав Ходјера је, од оснивања Југословенске народне странке, почет-

¹⁸ Државни архив СФРЈ, Ф. М. Стојадиновића, Г-13, Коминике ЈНС, 15. фебруар 1935.

¹⁹ *Ibid.*, Ф-3.

²⁰ *Ibid.*

ком 1934. године, окупљао присталице за борбу против комунизма. У свом програму залагао се за социјалну правду, спасавање села и малог пољопривредника, за истински парламентаризам, за политичке слободе, правду и демократију. Пошто им земаљска кандидатска листа није била потврђена, Извршни одбор Југословенске народне странке, на ванредној седници, 24. априла, донео је одлуку да припадници странке дају своје гласове јединој опозиционој листи, чији је носилац био В. Мачек.²¹

Југословенски народни покрет „Збор“ Димитрија Љотића изашао је на изборе са својом самосталном земљском кандидатском листом јер је сматрао да свој програм може остварити само непосредним и одлучним учествовањем у изборној борби.

Југословенска акција (клерикална) обавестила је своје одборе и чланове да ће о ставу Југословенске акције у изборима решавати њен Централни одбор у духу идеологије и у складу са интересима покрета.²²

Загребачки надбискуп Бауер издао је распис, 12. фебруара 1935. године, којим је целокупном клеру саопштио да не дозвољава да се и један свештеник кандидује на било чијој листи.²³

Социјалдемократска партија, мада формално није деловала као легална партија,²⁴ сматрала је да се она налази негде између буржоаских партија и Комунистичке партије и да је њен практични политички програм прихватљив за већину бирача.²⁵ Одлучила је да изађе на изборе без намере да истакне једну партијску листу већ да би том приликом изнела идејну основу на уском броју практичних политичких, економских и социјалних захтева које би могли да прихвате људи различитих политичких гледишта. Била је уверена да је учешће у изборима и добијање представничких места у Народној скупштини једини пут којим се може доћи до жељених политичких, економских, социјалних, финансијских и културних промена. Истицала је да није за промену државног система, а поготову не за његову револуционарну промену.

²¹ *Класна борба*, теоретски часопис ЦК КПЈ 3/1934; ДА СФРЈ, Ф. М. Стојадиновића, Ф-3.

²² *Политика*, 17. јул 1935.

²³ *Ibid.*, 17. фебруар 1935, 2.

²⁴ Живко Топаловић је 1934. године покушао да код власти легализује покрет на чијем се челу налазио, али без успеха.

²⁵ *Радничке новине*, Београд 3. мај 1935.

Учествовањем у раду Скупштине желела би да утиче на извесне промене у држави и зато јој је важно да добије 50.000 гласова и посланички мандат.²⁶

Живко Топаловић, вођа социјалдемократа, са својим присталицама је јавно и несметано агитовао и држао зборове. Велимир Поповић, министар унутрашњих послова, у свом говору на III претходном састанку Народне скупштине, 14. јуна 1935. године, истакао је да је Влада исту толеранцију испољила према носиоцу неодобрене земаљске кандидатске листе др Живку Топаловићу као и према носиоцу неодобрене земаљске кандидатске листе – Светиславу Ходјери.²⁷

Др Антон Корошец, са Словенском људском странком, био је за апстинирање избора.

Ти петوماјски избори су били директан повод за стварање општенародног опозиционог блока – удружене опозиције.

Бивше грађанске странке, Хрватска сељачка странка, Самостална демократска странка, Демократска странка Љубе Давидовића, Земљорадничка странка – оба њена крила, око Јована Јовановића и Драгољуба Јовановића, и бивша Муслиманска организација др Мехмеда Спахе, која се накнадно прикључила, одлучиле су да заједнички учествују у тим скупштинским изборима. Иначе, В. Поповић је понудио Спахи да сарађује у изборима са владином државном листом, на шта он није пристао.²⁸ Спахо је, после неуспелог договарања са радикалом Ацом Станојевићем о евентуалном самосталном иступању на изборима, послао писмо из Сарајева, 12. марта 1935. године, којим је известио Јовановића да прихвата позив његов и његових пријатеља да се придружи заједничкој опозиционој листи, на коју ће поставити своју и кандидатуру својих пријатеља.²⁹

Вође буржоаских странака желеле су да искористе те изборе за оживљавање свог страначког рада, за јачање утицаја у народу. А, с друге стране, сâм народ више није хтео да се мири са постојећим стањем у земљи и својом позицијом, тражио је акцију по сваку цену, неодложно. Осиромашен и упропашћен, издржавши тешку економску кризу,

²⁶ *Ibid.*, 5. јул 1935.

²⁷ *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије*, књ. 1, Београд 1935, 34.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ ДА СФРЈ, Ф. М. Стојадиновића, Ф-3.

више није имао шта да изгуби и није се плашио ни јавног гласања, ни отпуштања с посла, иако су знали да ће оно задесити многе који не гласају за владину листу, ни претњи и тортуре сваке врсте од власти.³⁰

И, како су вође грађанских странака биле истог мишљења да на изборе треба изаћи, приступиле су решавању носиоца земаљске кандидатске листе. Вође српског дела удружене опозиције понудиле су др Влатку Мачеку да буде носилац земаљске кандидатске листе,³¹ а прихватањем кандидатуре Мачек би показао да је за државно јединство. Предлагачи су, у том смислу, желели да се он поклати сени краља Александра на Опленцу.³² Мачек је прихватио да буде носилац заједничке земаљске кандидатске листе, изјавивши да изборна акција може бити велики корак узајамном зближењу, а тиме и коначном решењу хрватског питања у границама Југославије.³³ Мачек је тог тренутка био најпогоднији кандидат за носиоца земаљске кандидатске листе јер је, после његовог амнестирања и изласка из затвора, попримио атрибуте мученика и националног хероја, те је могао имати још већи утицај на хрватске масе.

Удружена опозиција је још у фебруару развила живу делатност увођења бирача у бирачке спискове. У Загребу су сваком ко је желео да буде уведен у бирачки списак биле на располагању бесплатне услуге појединих адвоката. Између вођства и некадашњих организација на терену успостављан је контакт посредством партијских повереника и курира. Присталице Хрватске сељачке странке свим снагама су настојале да обнове активност како би што успешније обавиле изборни посао.³⁴

И српски део удружене опозиције повео је живу предизборну активност. Љуба Давидовић је, писмом од 3. марта 1935. године, обавестио све партијске пријатеље да је одлука за истицање земаљске кандидатске листе коначна и да је њен носилац Мачек,³⁵ а у писму из априла истиче да „за акцију и то за удружену заједничку акцију неколико група одлучили су нас исто тако крупни интереси земаљски. Један од њих је прихватање сарадње са Хрватима, чија је апстиненција од на-

³⁰ ДА СФРЈ, Ф. М. Стојадиновића, Ф-3, Драги пријатељу.

³¹ *Ibid.* Исто писмо В. Мачека донела је и *Борба* из Торонта, *Ch.* 56/1935, 2, а садржај писма *Политика*, 13. фебруара 1935.

³² *Архив РПЈ*, Београд, 1878/XIII, 2–4/35.

³³ *Ibid.*

³⁴ *Политика*, 17. фебруар 1935, 2.

³⁵ ДА СФРЈ, Ф. М. Стојадиновића, Ф-3, Драги пријатељу.

ших спољних непријатеља тумачена не само као протест према режиму, него као издавање и неинтересовање о судбини ове државе као целине“.

Акциони одбор Југословенске демократске омладине, летком – *Гласајте за уједињену опозицију*, истакао је значај који би ти избори могли имати: „Пети мај јесте дан који треба да донесе: ПОБЕДУ, демократију, учврсти темеље народне и државне заједнице, обезбеди народну владавину, грађанске и политичке слободе. Пети мај је дан када ће народ упркос свих незгода јавног гласања мушки и отворено дати своје поверење носиоцима народног споразума, дати глас за политику искрене сарадње свих напредних и здравих снага наше земље.“³⁶

На предизборним зборовима у многим местима Србије и Војводине говорили су истакнути представници удружене опозиције. Зборови у Шумадији показали су да је народ расположен да се супротстави режиму. Лецима удружене опозиције позивани су бирачи да гласају за уједињену опозицију чији су носиоци Давидовић, Мачек, Јовановић, Спахо, јер „они чувају државно и народно јединство и траже основна права народа: слободу збора, штампе и договора“. Српски део удружене опозиције истицао је да ће се хрватско питање моћи решавати када се уведе демократија за све.

Међутим, удружена опозиција није имала заједнички програм на коме би почивала сарадња тих хетерогених буржоаских странака, мада постоје индиције да се на њему радило. У прилог томе говори и белешка на полеђини Спахиног писма, којим се придружује удруженој опозицији, а која гласи: „Манифест, односно, програм удружене опозиције не може да изађе и због захтева В. Мачека да се, поред осталог, дода – и слобода напаћеног хрватског народа.“^{37 38}

Ипак се може закључити да је блок удружене опозиције настао више због технике изборног процеса, а не ради заједничке опозиционе политичке акције, којом би се остваривала демократска визија заједничког живота. У прилог томе говори и чињеница да је сарадња између вођа хрватског и српског дела удружене опозиције престала још пре самих избора.

³⁶ *Ibid.* Летак – *Гласајте за уједињену опозицију*.

³⁷ ДА СФРЈ, Ф. М. Стојадиновића, Ф-3, Писмо М. Спахе од 12. марта 1935.

³⁸ *Ibid.*

Централни комитет Комунистичке партије Југославије, који се налазио ван Југославије, као и комунисти у земљи (којих је било око три хиљаде) одлучно су били за учествовање у скупштинским изборима, како би и тим путем дали свој допринос остварењу демократских права. На неопходност учествовања на тим изборима упозоравали су и негативни резултати активног бојкота општинских избора 1933. године.

Од самог почетка расписивања избора Централни комитет Комунистичке партије Југославије није заузео одређен став како ће ићи на изборе. У предлагању различитих могућности за излазак на изборе прохујало је време до датума избора, па права могућност није искоришћена на најбољи начин. Прво се желело да радничка класа и сељаштво, као трећи блок, изађе са самосталном земаљском кандидатском листом, чији би носилац био представник радничке класе, то јест комуниста; затим, ако то не успе, да се, донекле, оствари равноправна сарадња у изборима или са социјалдемократима или са вођама удружене грађанске опозиције, с тим да и комунисти на њиховим земаљским кандидатским листама имају своје среске кандидате.

Триша Кацлеровић, ветеран комунистичког покрета, реално разматрајући политичку ситуацију уочи избора и могућности комуниста, који су деловали у илегалности, проценио је да не треба ни покушавати изаћи самостално, поготову после одбијања грађанске штампе да штампа комунистичку изборну платформу, већ да комунисти учествују свим својим снагама треба да у стварању опозиционог блока са буржоаским опозиционим партијама. Према његовом мишљењу, на изборима је требало да буду успостављена два фронта – фронт демократије и фронт диктатуре, а свако дробљење тих демократских снага, па и самостални иступ комуниста, слабило би шансе опозиције, односно демократије, и не би користило општој борби против режима.³⁹

У изборној директиви Централног комитета Комунистичке партије Југославије, од 14. априла 1935. године, коју су изменили и допунили партијски инструктори Карл Худомал и Адолф Мук, диктаторски режим је означен као главни непријатељ, а комунисти и сви остали бирачи позвани су да свој глас дају јединој опозиционој листи – листи удружене опозиције.⁴⁰

³⁹ АРПЈ, Бгд, Ф. Ки, МК 46/258/125–130/. Извештај Смита, МК 46//258/537–538/. Писмо Стојана из Београда, 28. март 1935.

⁴⁰ *Ibid.* АРПЈ, Бгд, Ф. Ки, МК 46/258/614–615/. Писмо Манојла бр. 4/23, 23. април 1935.

Резултат избора у појединим деловима Југославије био је различит због деловања многих чинилаца. Опредељење комуниста и њихова ангажованост у локалним размерама дали су својеврсно обележје изборном резултату. Тако, и поред свих проблема, комунисти Далмације остварили су добру сарадњу у изборној агитацији са представницима Хрватске сељачке странке и тиме допринели изврсном изборном резултату у корист опозиције. Бирачи Војводине, а међу њима и комунисти, до којих су веома касно стигле изборне директиве ЦК КПЈ, масовно су гласали за листу удружене опозиције. Недоумица црногорских комуниста због противречних директива и изборне ситуације узроковала је бојкот избора, а тиме и умањен опозициони изборни резултат. Изузетну вољу за рад и одушевљење у изборним припремама комуниста показали су омладинци Загреба и Љубљане. Иначе, незавидан је био положај комуниста у Словенији. После одбијања земаљске кандидатске листе социјалдемократа, са којима су комунисти Словеније успоставили добру изборну сарадњу, у условима бојкота избора од А. Корошеца и Словенске људске странке, комунисти су, улажући велике напоре, веома много допринели да листа удружене опозиције уз Словенију не доживи потпуну изборну катастрофу.

3. РЕЗУЛТАТИ И ПОСЛЕДИЦЕ ИЗБОРА ЗА НАРОДНУ СКУПШТИНУ

Скупштински избори у целој земљи одржани су 5. маја 1935. године. По службеним извештајима резултат избора био је следећи: од укупног броја уписаних бирача по сталним бирачким списковима, којих је у целој земљи било 3.908.313, на изборима је гласало 2.880.964 бирача. Листа Богољуба Јевтића добила је 1.746.982 гласа, листа Влатка Мачека 1.076.345, листа Димитрија Љотића 24.088 и листа Божицара Максимовића 33.549 гласова.⁴¹

Број добијених гласова и мандата види се у Прилогу на карју рада.

У расподели посланичких мандата учествовале су само владина и листа удружене опозиције. Од 370 могућих мандата, листа Б. Јевтића добила је 303, а листа удружене опозиције 67.

⁴¹ *Службене новине Краљевине Југославије* 124, 30. мај 1935.

Тачан резултат гласања се није знао. На многим бирачким местима резултати гласања били су фалсификовани приликом пребројавања гласова за поједине кандидате, тако што је власт дописивала и отписивала (по потреби) гласаче, а на неким изборним местима гласали су и они који више нису били међу живима.

Влада је за спровођење избора употребила укупан чиновнички, полицијски и жандармеријски апарат. Свим вишим државним службеницима било је наређено да врше притисак и утичу на своје потчињене да у изборима гласају за владину листу јер би, у противном, одмах био прављен предлог за искључивање из државне службе.⁴² Многе особе у које власт није имала поверења, државни службеници – непоузданици режима, били су уклањани са својих радних места и премештани у друге службе, нижег ранга, или друга места.⁴³ Влада је за изборе употребила огромна новчана средства. *Борба* из Торонта је писала да је влада из државне касе за изборну пропаганду утрошила 53 милиона динара.⁴⁴ Богољуб Јевтић је сваком свом посланичком кандидату давао по 50.000 до 60.000 динара за изборне трошкове (Смиљанић 1960, 98). У изборима су дејствовале и Јевтићеве ударне групе, организоване у Патриотском омладинском фронту (Рибар 1949, 82). Обавештајна служба је била максимално искоришћена. Жандармеријске патроле су биле непрекидно у покрету. Све комуникације, а посебно железничке пруге, важни државни објекти и поједине истакнуте личности, били су специјално обезбеђени. По градовима и насељеним местима вршене су рације са циљем чишћења терена од сумњивих и непожељних лица. Приликом чина избора бирачима се није дозвољавало да у групама долазе на биралиште, како би се обезбедили ред и мир. На многим изборним местима интервенисала је жандармерија. Какав је терор вршен над бирачима, како су вршена хапшења и кажњавања за све време изборне кампање може се видети и по амнестијама које су учинили краљевски намесници својим указима из јула 1935. године.⁴⁵

Међутим, иако је опозиција тријумфовала на изборима, вође Удружене опозиције нису желеле да учествују у раду новоизабране Народне скупштине. Тринаестог маја, Љ. Давидовић, Ј. Јовановић, В. Мачек и В. Вилдер, после размене мишљења о свом даљем раду, а посебно због

⁴² ДА СФРЈ, Ф. М. Стојадиновића, Ф-2, Начелник среза у Подгорици, стр. пов., 6. април 1935.

⁴³ Архив Војноисторијског института, пописник 17, К. 55, бр. рег. 20/8. Писмо Агице Лакића М. Стојадиновићу, од 23. августа 1935.

⁴⁴ *Борба*, Торонто, 68/1935, август, 3.

⁴⁵ *Службене новине Краљевине Југославије* 151, 3. јул 1935, и 175, 31. јул 1935.

почетка рада Народне скупштине, донели су резолуцију, у којој су изнели свој став да не желе да учествују у њеном раду. У резолуцији се каже да, због начина на који су спроведени избори, због злоупотребе и фалсификовања резултата избора, због тога што су избори од почетка до краја били једно отворено насиље и неприкривена лаж, у Скупштини, која је потекла из тих и таквих избора, правим народним представницима са листе удружене опозиције нема места. „Удружена опозиција наставиће започето дело до коначне победе, јер је уверена да се сва питања наше државе: политичка, привредна и социјална могу решити само у слободи и само у споразуму Срба, Хрвата и Словенаца“, писало је у тој резолуцији.⁴⁶

Резолуцију сличне садржине донела је, 2. јуна 1935. године, бивша Самосталнодемократска коалиција.⁴⁷

Другог јуна у Загребу је, код Мачека, одржан састанак народних посланика изабраних на листи удружене опозиције. И том приликом потврђен је став да неће учествовати у раду новоформиране Скупштине. Том састанку нису присуствовали чланови Југословенске муслиманске организације ни неки други изабрани посланици који су били расположени да уђу у Народну скупштину.⁴⁸

И тако, на првом сазиву новоизабране Народне скупштине, 3. јуна 1935. године, нису присуствовали посланици са листе удружене опозиције, сем Абдулаха Ибрахипашића, изабраног у срезу Бихаћ.

Као последица изборних резултата и антивладиног расположења, иако је Јевтић изјављивао да не постоји криза владе, уследила је њена оставка. Краљевско намесништво је формирало нову владајућу гарнизатуру, на челу са Миланом Стојадиновићем.⁴⁹

После пада Јевтићеве владе, Мачек је поново одржао конференцију са својим присталицама, у свом стану у Загребу. Том приликом је размотрено питање – шта даље да ради Сељачко-демократска коалиција те је решено да се до декларације Стојадиновићеве владе остане у ишчекивању, а тек по њеном објављивању треба заузети одређени став.⁵⁰

⁴⁶ *Политика*, 5. јун 1935, 1, Резолуција Удружене опозиције.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*, 4. јун 1935, 1; Архив Института за историју радничког покрета СР Хрватске, кут. 1935, Загреб. Среско начелство Нови 30. јуна 1935, пов. бр. 1168–1935. Предмет: Тримјесечни извештај о раду Опће управе за тромесечје април–јуни 1935. Кр. банској управи Савске бановине.

⁴⁹ *Политика*, 21. јун 1935.

⁵⁰ *Ibid.*, 28. јун 1935.

Изабрани посланици са листе удружене опозиције игнорисали су резултате и жеље бирача не желећи да оду у Народну скупштину, мада се са таквим њиховим ставом бирачи нису слагали. Тада су се могли чути гласови да би опозициони посланици ипак морали ући у Народну скупштину.

Веселин Маслеша, активни учесник тих догађаја, у свом чланку објављеном у септембарском броју *Наше стварности*, из 1937. године, изнео је своју оцену политичке ситуације изборног периода 1935. године: „Конкретно, то незадовољство код наших народних маса политички се испољило 5. маја и везало за др Мачека и удружену опозицију. Иако по разлозима постанка различито у разним покрајинама, оно је нашло једну заједничку компоненту у оној политичкој групацији коју је 5. маја представљала листа др Мачека, и то баш на основу свог заједничког негативног става, пошто свако незадовољство у првом реду тражи да се нешто измени.

То јединство незадовољства маса и њихова жеља да поведе борбу под вођством и паролама удружене опозиције, да активно учествује у једној великој бици за демократију, показало је да би се врло брзо могла она неодређеност идеологије уклонити, и да би се уместо тога, у непрестаној заједничкој акцији маса и вођства могла изградити једна одређена социјална и политичка идеологија.

То се, међутим, није догодило. Вођство удружене опозиције, демократско без сумње, није схватило свој задатак и улогу у изградњи једне борбене демократије. Оно је, нажалост, сматрало да је доста што је оно демократско и што се у једној недемократској игри врхова, која је почела да се види после 5. маја, приказује као демократско.“

У Београду 1961. године

Прилог

ИЗБОРИ ЗА НАРОДНУ СКУПШТИНУ 5. маја 1935. године

Поједине земаљске кандидатске листе добиле су гласова											Поједине земаљ. канд. листе добиле су посланика		
БАНОВИНЕ	Б. Јевтић		В. Мачек		Д. Љотић		Б. Максимовић		Б. Јевтић	В. Мачек	Укупно		
	број	%	број	%	број	%	број	%					
Дравска	125.160	83,5	22.220	14,8	47	0,0	2.530	1,7	27	2	29		
Дринска	215.177	65,8	106.557	32,6	3.640	0,1	1.482	0,5	34	5	39		
Дунавска	348.076	69,2	132.119	26,2	9.572	1,9	13.597	2,7	45	7	52		
Моравска	255.075	80,0	54.652	17,1	8.194	2,6	805	0,3	39	2	41		
Приморска	68.380	33,7	133.308	65,6	366	0,2	1.048	0,5	14	10	24		
Савска	173.496	28,1	440.383	71,4	795	0,1	2.351	0,4	48	29	77		
Вардарска	255.528	84,1	44.092	14,5	3.303	1,1	968	0,3	44	1	45		
Врбаска	119.429	54,5	97.543	44,5	1.891	0,9	128	0,1	17	8	25		
Зетска	154.701	79,1	35.738	18,3	4.255	2,2	792	0,4	30	3	33		
Београд	31.957	73,4	9.733	22,3	1.486	3,4	387	0,9	5	–	5		
									303	67	370		

Извор: Статистички годишњак Краљевине Југославије бр. 124, Београд, 30. мај 1935]

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ђорђевић, Јован. 1962. *Уставно право и политички систем у Југославији*. Друго скраћено издање. Београд.
- [2] Рибар, Иван. 1949. *Политички записи*, књ. 2. Београд.
- [3] Смиљанић, Драгослав. 1960. *Сећања на једну диктатуру*. Београд.
- [4] V. Z. 15/1935. After the Election in Yugoslavia. *International Press Correspondence* 22. May 25.

Katarina RAŠIĆ MIHAJLOVIĆ

Historian (retired), Serbia

ELECTIONS FOR THE NATIONAL ASSEMBLY OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA, HELD ON MAY 5, 1935

Summary

The paper analyzes the political situation in the Kingdom of Yugoslavia that preceded the elections for the National Assembly held on May 5, 1935, as well as the results of those elections. Based on available historical sources, the author provides exact data on the election results and analyzes the broader context in which political parties operated. Based on the conducted research, the author concludes that the leadership of the united opposition in the Kingdom of Yugoslavia, democratic without a doubt, did not understand its task and role in building democracy.

Key words: *Kingdom of Yugoslavia – National Assembly – Elections 1935 – United Opposition – Democracy.*

Article history:

Received: 4. 3. 2021.

Accepted: 2. 12. 2021.